ИВАН ВАЗОВ И РУСИЯ

Людмил Стоянов

Ние оценяваме литературното наследство на миналото според ленинската установка за приноса на делото на писателя, за прогресивното развитие на обществото — по това, доколко то е противодействувало на старите консервативни и реакционни тенденции в историческото развитие и доколко е подпомогнало движението на обществото, на народа към нов, по-добър живот. Творчеството на Иван Вазов в по-значителната си част е именно дълбоко хуманистично, свързано с народа и с народните борби, страдания, възторзи, свързано особено с руската литература, под чието благотворно влияние то се развива, с най-чистите реалистични внушения на руската поезия и руската критична мисъл.

Буржоазната и фашистка критика и литературна история в миналото правеха всичко, за да покажат оная страна на Вазовото творчество, която от тяхно гледище допринасяше за укрепване на „царските" и монархистични настроения, за националистическите завоевателни замисли на българската буржоазия.

Буржоазната и фашистка критика особено замълчаваше или омаловажаваше влиянието на великата напредничава руска литература върху творчеството на нашия национален поет, като изтъкваше и подчертаваше влиянието на западната литература. Тя подценяваше изключително големия принос на поезията на Вазов в отразяването на националноосвободителната борба, на героичното Априлско въстание от 1876 г. и неговите водачи и особено на възторга и въодушевлението на българския народ по време на Руско-турската освободителна война (1877—1878 г.). Отношението на Вазов към великия руски народ — отношение на любов и признателност — тя премълчаваше в интереса на германските агенти в България и на българската буржоазия, ориентирана към империализма на големите западни държави.

Значението на Иван Вазов за българската литература израства днес именно в перспективата на историческия напредък, в онова влияние, оказано от него върху прогресивното и демократичното развитие на нашата страна и на нашия народ. Ние не можем да си представим нашата литература без Вазов. Без него тя би била твърде бедна, тъй като цяла епоха от нашата история би останала без художествена документация, би изчезнала от зрителното поле на поколенията.

Какво наистина бихме знаели ние за героизма на масите в Априлското въстание, ако в такива произведения като „Под игото", „Епопея на забравените", „Немили-недраги", „Чичовци" и други не бяха отразени от Иван Вазов народният възторг, перипетиите на въстанието, разорението на страната от турски войски и башибозуци? Какво бихме знаели за вярата на народа в помощта на Русия, а така също за народния възторг от Освобождението, от посрещането на руските войски, ако не бяха стихотворенията му от „Избавление" и другите му стихове и разкази, които се отразяват широкото му славянско сърце и любовта му към великия руски народ?

С тия свои творби Иван Вазов допринесе много за укрепването на братските чувства на българския народ и неговата безгранична признателност към народа-освободител, укрепи вярата му във великата освободителна мисия на руския народ.

Огромната литературно-историческа заслуга на Вазов се състои в това, че той ни е дал в художествени образи чувствата и мислите на народа, възторга на епохата, въодушевлението от свободата, преклонението и умилението пред жертвите на войната и великия подвиг на руския войник и на руския народ.

Съвременник на събитията, които описва, Вазов взема ясна и открита позиция срещу западната дипломация, която се мъчи да продължи живота на „болния човек" — Турция. Съкрушен от разгрома на Априлското въстание, той пише остри сатири срещу Бисмарк, Биконсфилд-Дизраели и други представители на европейската туркофилска реакция, която отрича правото на българския народ за свобода и национална самостоятелност. Английският министър на външните работи Дизраели се съмнява в наличието на турските жестокости в Тракия, тъй широко и открито нанесени от Леди Странгфорд, а маджарските студенти-аристократи поднасят златна сабя на Абдул Керим паша, победител във войната със Сърбия. Възмутената съвест на Вазов се излива в гневни строфи:

Дерзайте! Тоя век беден
осъден е да види
все що е най-омразно,
чудовищно и зло;
един злодей да дига от кости
пирамиди,
а друг венци да слага на
негово чело.

Той характеризира създадената след Априлското въстание международна обстановка по следния начин: „Владетелите се безпокоят за бъдещето, дипломатите се потят; капиталистите се страхуват; деспотите се мръщят; робите въздишат или се въпламеняват; поетите се вдъхновяват..."

Въпреки усилията на европейската феодална и капиталистическа реакция борбите и въстанията на подтиснатите славянски народи на Балканския полуостров не остават без внимание. В повдигнатия по настояване на руската дипломация Източен въпрос тия народи виждат вече възможност за национално освобождение. Често завоевателните стремления на руския царизъм, отразени в официалното руско славянофилство, отбягват от вниманието на Вазов, пък и на повечето от нашите обществени дейци тогава, писатели, публицисти, книжовници, с изключение на Христо Ботев, който познаваше самодържавния руски деспотизъм в обширната руска империя, правеше сериозни резерви за „безкористието" на славянофилите и царската руска дипломация по отношение на пъшкащите под турска власт народи. Възпитан в идеите на Херцен, Добролюбов, Чернишевски, той знаеше, че руските революционни демократи се бореха за освобождението на руския народ и че официалното славянофилство е оръдие на завоевателните стремежи на руския царизъм.

Въпреки това обаче славянските народи възлагаха всичките си надежди за освобождение от турското и австро-германското робство на могъщата руска държава. В лицето на Русия те виждаха единствената сериозна сила и незаменим защитник и тази вяра укрепваше тяхната воля за борба. В тяхното първично политическо съзнание зад царската руска дипломация стоеше спонтанната, укрепнала през вековете, пропита с нравствено величие воля на руския народ, призван да освободи от робство славянските и всичките други поробени народи.

„Сърбинът, българинът, босненският рая, славянският селянин от Македония и Тракия — писаха тогава Маркс и Енгелс — хранят голяма национална симпатия към русите и имат с тях повече допирни точки, повече средства за духовно общуване, отколкото говорещите на същия език римо-католически югославяни; каквото и да се случи, те очакват от Петербург своя месия, който да ги освободи от всички злини" (Маркс и Энгельс, Соч., т. IX, стр. 377).

Засилването на националното съзнание на руския народ през XIX в. допринесе за засилването на симпатиите в руското общество към братските славянски народи, особено към южните славяни. Редица общества, създадени за подпомагане на борбата на тия славянски страни, като кръжока на Н. П. Румянцев, идеите на декабристкото „Общество на обединените славяни", идеите на Кирило-Методиевото братство в Украйна и особено идеите и дейността на славянофили като М. Н. Погодин и И. С. Аксаков издигнаха на преден план въпроса за ролята в освобождението на тия народи от чуждо иго.

И наистина благодарение на Руско-турската война през XIX в. гърци, сърби, румъни и българи получиха национална самостоятелност. Обективният резултат от тези войни бе именно той, макар че за царизма, под който пъшкаха народите на Русия, субективно бяха чужди всякакви освободителни задачи по отношение на народите на Балканския полуостров. Царизмът имаше в тези войни свои специални задачи — гарантиране на своите интереси в Черно море и Босфора. Все пак царската дипломация често се ползуваше от традиционните симпатии на балканските народи към Русия и руския народ.

Така под натиска на прогресивните и революционните настроения, пряко интересите на руската царска дипломация, както и под влиянието на хуманистичната и свободолюбивата руска литература, в съзнанието на руския народ растяха симпатиите към балканските славянски народи.

Още в дълбоко робство българският народ намира начин да не дразни ушите на турската власт и едновременно да изрази дълбоката си почит към великия братски руски народ с прозвището „дядо Иван". Вярата у „дядо Иван" израсна в съзнанието на българския народ като резултат на дълбоката безпомощност и изолираност през време на турския феодализъм, когато през руско-турските войни се издига все повече авторитетът на руската държава.

„Ето защо — казва Васил Коларов — освобождението на България от русите беше изключително събитие в историята на нашия народ". Той прибавя още: „Русия беше единствената независима славянска държава в оная епоха. Благодарение на вековните духовни връзки между Русия и старата българска държава, първите искри на българския ренесанс дойдоха именно от Русия, дето бяха запазени множество паметници от старата българска култура и писменост. Руският литературен език от оная епоха имаше корените си в древния славяно-български или черковнославянски език и беше напълно достъпен за дейците на нашето национално възраждане. И естествено руската литература представляваше изобилна духовна храна за нашите възрожденци."

Вярата у „дядо Иван" бе една от любимите теми в творбите на Иван Вазов от предосвободителния период. Тя се засилва особено преди и след Априлското въстание. Хората на революционното действие — Левски, Каравелов, Ботев — се бояха от „дядо Иван" и неговите царски казаци, които държаха в робство руския и всички народи в обширната царска империя. „Чрез руските писатели — революционни демократи — те бяха се издигнали до схващането на нови, по-справедливи обществени отношения." (В. Коларов, Освободителната роля на руския народ. С перо и слово за българо-съветска дружба, София, 1946, стр. 209).

Така или иначе Априлското въстание бе разгромено от турската войска и башибозушките орди и пред злочестения народ изникна единичката и последна надежда — че може да се тури в действие историческата роля на руския народ, ролята му на „месия", по израза на Маркс, по отношение на другите славянски народи.

Настъпилите след това велики исторически събития трябваше да намерят в лицето на Иван Вазов своя най-пламенен и даровит изразител. Вазов изрази по един съвършен начин големия прелом от мъка и отчаяние, в какъвто бе изпаднал българският народ след разгрома на въстанието, към нов исторически подем, към всенародни радост и възторг пред изгрева на Освобождението.

Огромна е литературно-историческата заслуга на Вазов, че той е дал в художествени образи чувствата и мислите на народа, възторга на епохата, въодушевлението от свободата, преклонението и умилението пред жертвите на войната и великия подвиг на руския войник и руския народ. Без това вдъхновено свидетелство, окрилено от силата на поетичния талант, ние не бихме имали ясна представа за дълбоките исторически промени, за силата на народните чувства.

Пряко гласовете на западната реакция за завоевателните планове на царската руска дипломация, за стремеж към Дарданелите, Средиземно море и пр., Вазов правилно и непринудено отразява всенародните чувства на благодарност към великия руски народ, дошъл на Балканите.

Не корист, не слава да дири
в победа,
не иго да тури, а да го разбий!

В ярки художествени образи и убедителни метафори разкрива Вазов любовта на българския народ към Русия, към великия руски народ-освободител, чиито синове сложиха своите кости в боевете при Стара Загора, Шипка и Шейново, който създаде величавата епопея на Плевен и в победоносния си поход стигна до стените на отоманската столица.

Русия! Колко ни плени
туй име свято, родно, мило!
То в мрака бива нам светило,
надежда — в нашите злини!

Пред изгрева на свободата, озарила родната земя и костите на падналите борци, в душата на поета избликват необикновено силни чувства на признателност към народа-освободител, очакван с трепет от старо и младо „тъй както Лазар чака в гроба да чуй гласа на своя Спас".

Навред, де чуват се въздишки,
де сълзи ронят се вдовишки,
де тежки железа дрънчат
и дето кървите текат,
и дето има мъченици,
и обезчестени девици,
и бедни голи сироти,
и окървавени бащи

. . . . . .

вред, дето робът жаловит,
към север горестно поглежда,
вред, дето грей една надежда,

. . . . . .

една се дума чуй сега,
един стон, един глас: Русия!

Вазов се мъчи да прозре в същината на събитията, зад абстрактното понятие Русия да види образа и волята на руския народ, чиито дълбоки нравствени качества и огромна сила на волята, ясен ум, устойчив характер, смелост и търпение преодоляват сметките на абсолютичния царски режим, когато е нужно да се осъществи едно велико дело на правда и освобождение.

Русия! Тя [illegible] велика
по шир, по брой, по сила! Тя
с небето [illegible] прилика
и само с [illegible] душа!

Тия пропити с любов стихове към Русия Вазов [illegible] края на [illegible] пет месеца преди обявяването на освободителната Руско-турска война (24 април 1877 г.) Очевидно събитията бяха назрели и [illegible] вярата на народните маси в нравственото величие на руския народ бе вече тъй голяма, че Вазов не можеше да не изрази общото настроение. Той завършва одата си с призив към Русия да се притече на помощ на злочестия разорен български народ:

О, здравствуй ти, Русио
мощна,
светът тежи от твоя глас.
Скокни, дигни полунощна,
зовем те ний, ела при нас!
Българи сега те вика.
Часът настава: твой завет
и твойта мисия велика
да ги изпълниш в тоя свет!

Вярата в Русия, която въодушевяваше Вазов, не бе плод само на народно суеверие. Тя имаше реални основания, които лежат в историята, географията и литературата на руския народ. Вазов има пред очи редица исторически аналогии и факти:

Затуй си ти прочута, славна
и друга няма с тебе равна;
затуй обливаш полусвет —
царства, народи, океани,
и нямаш [illegible], край и чет.

. . . . . .

Затуй можа да съкрушиш
Мамая хан и Бонапарта.
Затуй врага си ти страшиш,
кога те гледа и на карта,
затуй зовем се ти света,
затуй те любим като баща,
и чакаме като месия:
затуй си ти, Русия!

Вазов виждаше само една задача на руското оръжие — „България волна и смазан тирана". В резултат на войната, която се очертаваше, тя вдигаше счупени оковите не само на българския народ, но и „на двайсет народи от Босфора до Елба". И тия народи ще живеят сговорно — „да няма дълба между тях", „един вожд да имат, един и същ олтар". Тия предвиждания на Вазов будят известни аналогии с нашето време — те разкриват голямата историческа роля на руския народ, който в края на краищата смаза тиранията в своята собствена страна, взе съдбата си в своите собствени ръце и заедно с другите народи на Съветския съюз нанесе съкрушителна победа над силите на фашизма и реакцията, над всички феодални останки в Европа, като донесе наистина свобода и независимост на цяла редица поробени от фашизма народи.

„ТОЙ НЕ УМИРА"

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира...

Хр. БОТЕВ

На „Волът", сред пустинния Балкан,
огласян някога от диви орди,
седях в глогините, де в кръв облян,
паднал певецът горди;

там, де плеснал коварният куршум
в челото вдъхновено и високо,
угаснал огън благороден, светъл ум,
заспал юнак дълбоко.

Аз мислено го виждах на тоз връх,
простріян и тръпен... и от устни бледни
да схвана исках сетния му дъх,
да чуя стон последни.

Балканът ням: ни жалба, ни привет!
И никой знак — че тука е светиня,
че тук умрял герой, умрял поет
за майката робиня.

Привлечени от ненадеен гост,
балкански ме овчари окръжили,
аз слушам с трепет разказа им прост
зарад героя мили.

— Тук паднал беше, господине, той!
— Умря клетника! — Ех умря за нази...
А там в Скалака бе последния бой.
— Умря! Видях го азе.

„Умря!" „Умря"! — се таз вървеше реч
наоколо, а някаква си лира
изпращаше на мене отдалеч
друг вик: „Той не умира!"

ИЛЮСТРАЦИЯ ХРИСТО НЕЙКОВ

ДВЕ СТАТИИ НА ГЕО МИЛЕВ ЗА ВАЗОВ

ИВАН ВАЗОВ

Иван Вазов носеше в себе си спонтанната нужда да екстериоризира всичко онуй, което преживяваше душата му, нещо, което съставлява характерната черта на всеки истински поет. Той, преди всичко, имаше поетична душа.

И това е всичко за него.

Роден в една среда и в един период още некултурни, Вазов трябваше да се издигне чрез своя собствени усилия и резултатите, които той придоби през толкова мъчнотии, са удивителни и заслужават дълбоката адмирация на младите поколения. Всичко онова, което поета постига, го дължи на своя собствени сили, на своята собствена природа. Вазов остави след себе си едно колосално дело със славни и безсмъртни основи. Той беше погълнал в себе си душата и живота на целия български народ и затова той стана поета на този народ — народния поет на България. България оплаква днес смъртта на своя поет.

Преди Иван Вазов нямаше българска литература.

Вазов е този, който създаде българската литература, толкоз със своето грамадно и многоценно литературно дело, колкото и с влиянието, което той упражни върху общия развой на българската реч. Той е, който даде първото удовлетворение на поетическата нужда в българската душа. Несъмнено, нашата литература ще се стреми към новите литературни нужди, тя ще се издигне на по-широк и богат литературен уровен, но досега тя беше под благотворната сянка на Вазова, който е откърмил почти всички наши млади писатели, въпреки лютите борби — литературни и естетични — водени против неговото дело. Човекът изчезва, но неговото дело и име остават — това велико име, което времето не ще може да заличи от паметта на българите: Иван Вазов даде на българския народ неговата литература, създаде българската литература, създаде българския език, като го направи тъй пластичен, щото да може изрази всичките мисли и трептения на човешката душа. Нему, следователно, българския народ дължи всички онези културни блага, които можа до сега да създаде.

L'Echo de Bulgarie, бр. 2373, 23 септ. 1921, стр. 2.

ЛИРИЧЕСКОТО ДЕЛО НА ИВ. ВАЗОВ

Лирическата поезия на Вазова, това е цялата му поезия, това е наистина писателското му дело; защото повече в лирическите му стихотворения, нежели в неговите епически поеми, ние виждаме истинската и чиста проява на неговия поетически талант. Вазов е, преди всичко, лирически поет, предвид на романтичния му темперамент — неговата най-характерна черта. Той е романтик, защото е лирик и обратно.

Вазов принадлежеше на едно поколение, което по своите копнежи, мечти и предназначение не можеше да бъде освен романтично. Това е поколението, което трябваше да осъществи заветната мечта на българското въстание. Това е поколението, сред което се е породила омайната мечта на българското въстание в 1876 год. Това е поколението на мечтите, на копнежите, на смелия потик, на будния дух, на кипящата душа. Това е, най-после, поколението, за което мечтите бяха реалности — едно поколение съвсем романтично. Иван Вазов беше от такова поколение — един поет романтичен по душа. Романтизма на Вазов се е проявил, по един удивителен начин в неговата „Епопея на забравените", една серия от 12 дълги епико-лирически поеми, дето поета възпява славните дейци на българското възраждане, чийто последен представител беше Ив. Вазов. В тази своя „Епопея на забравените" той възпява атонския калугер Паисий, който в най-тъмната епоха е написал първата история на българския народ, туряйки по този начин първата искра на духовно пробуждане в душата на българина; той е възпял братя Миладинови — Константин и Димитър — първите български фолклористи, държани в цариградския зандан от гръцката патриаршия; Левски — апостола на политическото възраждане на българския народ, обесен в София на 1872 год.; Раковски, най-романтичната физиономия в българската история, поет, публицист, учен, историк, филолог, бунтовник, винаги екзалтиран от любов към своята родина; Караджата, водител на една друга прочута чета от бунтовници в 1867 год.; Каблешков, апостола на въстанието в 1876 год.; Бенковски, главнокомандуващият Априлското въстание; Волов, един от прославените бойци; „простият обущар" Кочо, един славен герой през време на опожаряването на Перущица от турските пълчища, пратени да потушават въстанието; Братя Жекови, жертви героични на старозагорското въстание в 1875; и най-после българските опълченци — тези героични ветерани, които прославиха Шипка със своята дивна защита против 30-хилядна турска войска. Тази „Епопея на забравените" е, може би, най-славната страница в поетическото дело на Вазова. Тука ние виждаме събрани ведно най-хубавите му романтични качества. И когато поетът е обладан от патос той добива една такава сила в израза, достойна само за един Виктор Юго — Виктор Юго например в „Омилостивението". Освен това Вазов е много научил от Виктор Юго: романтическия патос, любовта към антитеза, хиперболичните фигури ясно прозират в неговата „Епопея на забравените", както и във всичките му други творения. Рожба на онова романтично поколение, което създаде нова България, Вазов винаги гореше от любов към отечеството си. Голяма част от неговите поеми образуват прославата на България — на нейната история, на нейните герои, на нейната природа, на нейния народ. Одите и поемите, дето поета възпява природата и българските планини, особено двете поеми „Родопите" — 1883, сборниците „В недрата на Родопите" — 1890, „Скитнишки песни" — 1899, съставляват голяма част от неговото дело. В стихотворението, което намираме в сборника „Под нашето небе" — 1900, поета, който е възпял с жар всичко, ни открива, че тук неговото сърце е туптяло и неговата песен се е вдъхновявала по-силно.

От друга страна Вазов, въодушевен винаги от любов към българската природа, ни даде много пътнишки скици в проза, като „Един кът от Стара планина", „Великата Рилска пустиня", „В недрата на Родопите" и пр. В неговия култ към природата, черта характерна на поетическата му душа, ние виждаме романтичния лик на поета; култ към природата, влюбеност в нейните красоти, е следователно черта много характерна за романтизма.

Но любов към отечеството не е единственото нещо в поезията на Вазова. Новия социален и политически живот на свободна България, нейното настояще, както и нейното възмечтано бъдеще привличат тоже вниманието на поета. Той възпява всичко онова, което българския народ е преживял от Освобождението насам — тъги, огорчения, разочарования и надежда в едно по-щастливо бъдеще. Още в първите му стихотворни сбирки, написани преди Освобождението („Пряпорец и гусла" — 1875; „Тъгите на България" — 1876; „Избавление" — 1878), ние виждаме интимните връзки на поета със съдбата на българския народ. В сборниците, които следват след Освобождението, предимно в „Гусла" — 1882 год., „Поля и гори" — 1882/83 год., „Звукове" — 1893 год., забелязва се една социална нота в поезията на Вазова. Той е малко разочарован от новото положение. Той вижда как младото поколение взе да забравя свещените традиции на миналото и да се предава всецяло в дребни политически дрязги и алчни забогатявания; затова поета с горест се провиква: „Винаги борби, борби скверни, насилие, хитрост, клевета..." Той вижда, че новото поколение е „обзето от леност" и му напомнюва, че „за славни цели трябват ни сега личности силни". Сърцето му се разпокъсва, когато вижда, как злото се засилва и правдата се потъпква. Неговия романтичен темперамент се бунтува против пораждащата се развала, без обаче да губи надежда в едно поблажено бъдеще, дето ще царуват правдата и доброто. И тъй, Вазов лека-полека става певец на възвишените идеали на човечеството — сиреч, един поет изпълнено човеколюбив, както в последните си стихотворения („Под нашето небе", 1900), той се издига до върха на мъдростта и на добротата на един Толстой (без обаче да морализира като последния). Дори той сам се упреква, задето някогаш е възпял нехуманната и кръвожадна строгост на войната („Сливница" — 1886) — една срамна война между братя — сърби и българи.

Като истински учител на своя народ, Вазов напътва погледа на българина към възвишените идеали на правдата, на честта, на любовта и на човешката доброта. Хуманната нота във Вазовата поезия дава право да се нарече той народен поет на българите.

Няма да говорим за любовта в поезията на Вазова, нито за неговия поетичен стил, нито пък за чисто артистичните му качества. Ние искаме само да отбележим с две думи националното значение на неговата лирика. И нека го повторим: в тази негова поезия, изникнала из неговата романтична душа, в неговата безгранична любов към България, в неговия култ към природата, в прославата на българските герои от недалечното минало, и във възпяването на възвишените идеали на правдата, на честта и на доброто, ние виждаме душата на идеалистичното и романтично поколение от епохата на българското национално възраждане.

Вазов беше последния по ред от великите герои на това възраждане, тъй дивно възпяти в неговата „Епопея на забравените". След Паисия, братя Миладинови, старият Славейков, Левски и Ботйов, Иван Вазов е последната залязваща звезда, която България губи днес от своя небосклон.

L'Echo de Bulgarie, бр. 2380, 1 окт. 1921, стр. 2—3.